

**Samtidshistoriska institutet
Södertörns högskola**

Torbjörn Nilsson & Kjell Östberg

Tredje gången gillt?

– om borgerliga regeringsbestyr och socialdemokratiskt oppositionsarbete

Almedalen 12 juli 2007

Ännu en parentes eller borgerlighetens 1932?

Tre gånger de senaste 75 åren har de borgerliga partierna lyckats ta makten från socialdemokratin, vid valen 1976, 1991 och 2006. Den historiska segern 1976 präglades av försiktighet, maktskifte var viktigare än ett radikalt brott med den socialdemokratiska politiken. 1991 däremot stod systemskiftet på programmet. Hur lyckosamma de borgerliga var i regeringsställning finns det säkert olika uppfattningar om. Klart är ändå att de borgerliga regeringsåren 1976–1982 och 1991–1994 blev parenteser kring fortsatt socialdemokratiskt maktt innehav. Blir det senaste regeringsskiftet ytterligare ett kortvarigt mellanspel, med återkomst säg 2022 – för att nu hålla 15-årsintervallet så gott det går? Eller blir valet 2006 borgerlighetens 1932, det vill säga början till ett längre maktt innehav i stil med socialdemokratin 1932–1976? Kort sagt: gäller tesen om tredje gången gillt för borgerligheten?

I stället för att ägna oss åt att blicka i kristallkulan eller spå i kaffesump ska vi närma oss frågan via några historiska reflektioner. Först kring de politiska förutsättningar som rått vid skiftena 1976, 1991 och 2006. Därefter betraktar vi socialdemokratin agerande i oppositionsställning, en situation som för ett traditionellt maktbärande parti är minst lika omtumlande som för de partier som, ovana vid makten, stiger in i den politiska maktens boningar i Rosenbad.

Borgerligt guldläge

Jämfört med 1976 och 1991 kan maktskiftet 2006 te sig som ett guldläge för det borgerliga blocket. Utifrån en rad aspekter var situationen gynnsam denna tredje gång:

1. Parlamentariskt läge. Thorbjörn Fälldins första trepartiregering (1976-78) hade majoritet, men för hans andra var marginalen den minsta tänkbara, ett mandat. Folkparti- och senare mittenregeringen var naturligtvis minoritetsregeringar. Bilds fyrklöver var å sin sida beroende av att Ny Demokrati inte röstade med oppositionen. Dagens alliansregering har egen majoritet.

2. Samarbete – självsäkerhet

Allmänt sett är det svårt för en flerpartiregering att planera för kommande samarbete. I valrörelsen är man ju också konkurrenter, inte bara bundsförvanter. De borgerliga förberedelserna inför maktskiftet 1976 var mycket blygsamma. De tre partiledarna hade inte ens mötts för att diskutera frågan ordentligt. Däremot fanns ett mittensamarbete att falla tillbaka på. Även i regeringsarbetet upprätthölls denna variant. Centern och folkpartiet var fast beslutna att undvika stämpeln ”högerregering”. Därför var också vissa poster stängda för moderaterna, utrikes-, social- och bostadsminister. Där – och även inom arbetsmarknadspolitiken – skulle politiken i huvudsak ligga fast. Bohman lyckades dock få Fälldin att acceptera att antalet statsrådsposter skulle rimma med valresultaten. Samtidigt fanns inbyggda frågor med sprängkraft som kärnkraften och skatterna. För det ledande partiet, centern, var hållningen i kärnkraftsfrågan närmast orubblig. Utrymmet för kompromisser var litet, samtidigt som man som största parti hade särskilt ansvar för regeringens sammanhållning.

1991 var förberedelserna påtagligt bättre. Visserligen hade åren dessförinnan flera enskilda överenskommelser med s-regeringen gjorts av något av partierna, men med Bildts och Westerbergs ”Ny start för Sverige” formulerades en linje om EG, sänkta skatter, översyn av socialförsäkringarna, ökad valfrihet, stärkt enskilt ägande samt en ny energipolitik. Kd anslöt sig till programmet och efter vissa modifieringar eller avförande av frågor även centern.

Därmed hade ett starkt förändringsperspektiv lanserats, ett systemskifte snarare än bara ett maktskifte. Under 1991 arrangerades seminarier och arbetsgrupper tillsattes som ett led i samkörningen av politiken. Det förhindrade inte att det fanns skilda meningar. En sådan var byggandet av Öresundsbron som centern ville stoppa. Som helhet var enigheten till stor del ett resultat av stärkt tilltro till marknadsliberalism och för privata alternativ, något som folkpartiet, centern och kd alltmer anslutit sig till. Kd hade blivit mer allmänborgerligt med en självklar borgerlig identitet. Styrkeförhållandena var också annorlunda med moderaterna som klart största borgerliga parti, nästan lika stort som de tre andra klöverbladen tillsammans. Likaså fanns nu en mer offensiv hållning i talmansfrågan. 1976 hade man av respekt för den sittande talmannen Henry Allard (s) låtit omvälja honom. 1979 lanserades moderaten Allan Hernelius mot socialdemokraternas Ingemund Bengtsson. Några borgerliga ledamöter svek partilinjens varvid Bengtsson blev vald. 1991 var det dock total borgerlig uppslutning kring Ingegerd Troedsson (m), som därmed blev landets första kvinnliga talman. Systemskiftet skulle markeras också på detta sätt. Linjen fullföljdes 2006 med Per Westerberg.

Förberedelserna var än mer utvecklade 2006, med inrättandet av alliansen där alla fyra partier från början ingick. Gemensamma hållningar utarbetades och en ”äntringsstyrka” formades. Genom valrörelsen behölls också denna alliansprofil. Vad som blivit av den därefter diskuteras flitigt i media.

3. Ekonomi. Åren före maktskiftet hade flera tecken på strukturella ekonomiska problem visat sig. Den akuta kris som uppstod inom flera traditionella exportbranscher strax efter tillträdet tog dock regeringen på sängen. Subventioner till krisbranscher och statliga övertaganden nådde tidigare oanade höjder. Även efter 1991 väntade kriserna runt hörnet. Bankkris, räntekris, valutakris – beteckningarna avlöste varandra. Nedskärningar och andra försämringar av den sociala välfärden kom att prägla eftermälet av regeringens politik, något som spädades på av den oroliga politiska situationen med det sönderfallande Ny demokrati. Några sådana kristecken finns inte idag, snart ett år efter valet. Tvärtom råder en högkonjunktur, med ökande reallöner och minskande arbetslöshet.

4. Att styra riket.

Ovanan att sitta i regeringsställning var påfallande – fast naturlig – 1976. Därtill skulle samordningsproblemen inom en trepartiregering hanteras. Få kandidater till politiska poster som statssekreterare hade *både* politisk och administrativ erfarenhet. Flera av dem var inte ens medlemmar i något parti. Statsråden var lika ovana, eller kanske ännu mer. Flera visste inte var deras departement låg, än mindre hur arbetet där fungerade. Liknande problem fanns visserligen både 1991 och 2006, men i mindre grad. Socialdemokraternas långa maktinnehav har gjort att de lättare har kunnat plocka sina statsråd och politiska tjänstemän från statsförvaltningen, ofta även direkt från regeringskansliet. Carl Bildt hämtade bara en av trettiotvå statssekreterare direkt från regeringskansliet 1991. Ingvar Carlsson tog var fjärde av sina därifrån tre år senare. Den traditionella bilden att socialdemokratien främst hämtar sina statsråd från den egna partiorganisationen är en sanning med modifikation. De borgerliga regeringarna har i större utsträckning befolkats av personer som främst har haft partipolitisk erfarenhet, också på kommunal nivå. Därtill kommer näringslivsverksamhet. Däremot är erfarenhet av förvaltning betydligt mindre.

Jan-Erik Wikström och statssekreteraren Bert Levin möttes av ett hav av socialdemokratiska partinålar när de stegade upp på sin nya arbetsplats, utbildningsdepartementet i oktober 1976. Sex av åtta ledande chefstjänstemän, alltså inte politiskt tillsatta, var aktiva socialdemokrater, däribland Bosse Ringholm. Både 1991 och 2006 var

situationen annorlunda. Det ska också sägas att den första kullen borgerliga statsråd inte upplevde tjänstemännens hållning som något större problem. Slitningar mellan partierna, bristen på resurser och pockande särintressen var värre. Ändå har varje ny borgerlig regering brottats med socialdemokratins starka grepp om statsapparaten.

Men kanske ändå inte . . .

Allt är dock inte så rosenrött (blå-grönt?) för dagens regerande allians. Det parlamentariska läget, följt av oroande opinionsmätningar, kan göra att de små partierna tvingas kämpa för sina liv, med partiprofilering och bristande alliansprofil som följd. Socialdemokratien har tidigare kunnat anpassa sig i opposition och kan kanske på liknande sätt som alliansen stjäla motståndarnas favoritfrågor. Och med två inte alltför lyckade tidigare försök kanske väljarnas tålmod är litet. Går det att finna en lagom förändringstakt som både tillfredsställer väljare i gråzonen mellan blocken samtidigt som partiaktivisterna hålls på gott humör? En modell mellan å ena sidan den täta försvarstaktiken och bollandet på mittfältet 1976 å den andra den hejdlösa offensiven 1991, för att nu tala fotbollsspråk. Den borgerligt sinnade Sven-Göran Eriksson är dock enligt uppgift inte ledig för att leda det borgerliga laget fram till slutspelet 2010.

Socialdemokratien i opposition

För många var det verkligen en chock när socialdemokraterna den 19 september 1976 förlorade regeringsmakten efter 44 år. Naturligtvis var det omtumlande för de borgerliga partierna att äntligen få tillgång till makten, men frågan är om det inte var ännu mer omskakande för socialdemokratien.

Det var mycket som tidigare tagits för givet som plötsligt framstod i annat ljus. Partiet försvann i stor utsträckning från tidningarnas förstasidor. Vem var intresserad av oppositionens politik?. Inte heller i riksdagen fick de ledande socialdemokraterna det utrymme de varit vana vid

I decennier hade arbetet i kanslihuset letts av socialdemokrater, nu var de utlåsta därifrån . I regeringen hade man haft tillgång till hundratals kvalificerade statstjänstemän för att utreda, ta fram underlag till och genomföra partiets förslag. Över en natt försvann den resursen. Fortfarande var stödet till riksdagsgruppernas arbete utvecklade; socialdemokraterna hade måhända inte riktigt insett vikten av sådant tidigare.

Hur skulle man skapa de resurser som behövdes? Dessutom, hur förde man en effektiv oppositionspolitik? Genom en konstruktiv politik, inriktad på att kunna påverka politiken – och kanske splittra det borgerliga blocket? Eller genom en hård konfrontationstaktik för att underlätta en mobilisering? Borde man försöka fälla regeringen så fort som möjligt, eller rikta in sig på att ta hem nästa ordinarie val? Frågorna upprepade sig vid valförlusten 1991.

När det gäller organisation gick man till verket med stor målmedvetenhet. 1976 skapades en kraftfull utredningsavdelning med ledande före detta regeringstjänstemän i riksdagshuset, Tolvan. En betydande del av finansieringen kom genom ett generöst bidrag från LO. Förutom behovet av kompetenta utredningsresurser fanns en vilja att se till att de ledande tjänstemännen inte försvann till andra uppgifter, utan fanns kvar inför ett förhoppningsvis snabbt regeringsskifte. Dessa personer kom i stor utsträckning att inta centrala positioner i regeringskansliet, och inte minst i finansdepartementet, när socialdemokraterna återkom 1982.

1991 gjordes en liknande satsning, som dessutom kunde bli större eftersom partistödet i riksdagen ökat kraftigt. Även nu kom kansliet att fungera som en ”statssekreterarskola”. Per Nuder, Jan Larsson, Anna Hedborg och Leif Pagrotsky hette några av medarbetarna.

Oppositionsrollen togs alltså seriöst, men däremot var tveksamheten stor att i realiteten ta över regeringsmakten i förtid, t ex genom nyval. Vid de återkommande regeringskriserna – 1978, 1981, 1992 och 1993 skakades de borgerliga regeringarna av interna strider – avstod socialdemokraterna att fälla regeringarna, och man medverkade tvärt om, t. ex. 1978 eller våren 1993, till att möjliggöra ett fortsatt borgerligt regeringsinnehav. Motiven till detta var nog inte alltid altruistiska. Extra valkampanjer tärde hårt på partikassorna och det var kanske inte alltid taktiskt fördelaktigt att ta över regeringsmakten under de ekonomiskt hårda tider som rådde.

Däremot gjordes under bägge oppositionsperioderna aktiva försök att knyta kontakter med mittenpartierna – framför allt folkpartiet i syfte att bereda marken för ett eventuellt närmare samarbete vid ett kommande regeringsskifte.

Slutligen: de förhoppningar om en snabb återställarpolitik som ofta restes inifrån rörelsen, framför allt LO – infriades varken 1982 eller 1994. Tvärtom, partiet hade vid bägge tillfällena bundit sig för en restriktiv ekonomisk politik, och partiet accepterade, och i vissa fall, vidareutvecklade, politikskiften, det kan gälla marknadsanpassningar som avregleringar och privatiseringar som de borgerliga regeringarna påbörjat.

Så sammanfattningsvis, om man utifrån tidigare erfarenheter ska försöka hitta mönster från tidigare socialdemokratisk oppositionspolitik som skulle kunna anpassas till idag skulle det kunna vara

- att oppositionsrollen tas seriöst. Stora ansträngningar läggs ner på att utarbeta seriösa politiska alternativ, ofta också i detaljfrågor.
- att tveksamheten att ta över regeringsmakten i förtid, eller driva fram ett nyval, är stor.
- däremot kan man försöka sondera möjligheten till samarbete med borgerliga regeringspartier.
- någon återställarpolitik av betydelse kommer vi inte att få se.